

غزلان الهند میرغلامعلی آزاد بلگرامی

سید حسن عباس*

میرغلامعلی آزاد بلگرامی (۱۱۱۶-۱۲۰۰) شاعر و تذکره‌نویس معروف قرن دوازدهم هند، به زبانهای عربی و فارسی تسلط کامل داشت و در هر دو زبان دیوان شعر و همچنین تألیفات زیادی به یادگار گذاشته است. بلگرامی شش تذکره درباره عرفا و شعرا به زبان فارسی تألیف کرده است که هر کدام از آنها اختصاص به یک گروه از آنان دارد. مثلاً *مآثرالکرام* تاریخ بلگرام و *شجره طیبه* مخصوص به تراجم علما و عرفا و شعرای بلگرام است و *مآثرالکرام* اولین تذکره جامع است که در شبه قاره هند نوشته شده است. خزانه عامره اختصاص به تراجم شعرایی دارد که مدح گفته و از ممدوحان خود صله و انعام دریافت کرده‌اند. *روضه الاولیا* شرح حال عرفایی است که در خلدآباد (دکن) به خاک سپرده شده‌اند. *سرو آزاد* شرح حال شاعرانی را در بردارد که از سنه هزار هجری تا زمان تألیف کتاب، یعنی ۱۱۶۶، در هندوستان به سر می‌بردند. ید بیضا تذکره عمومی شعرای فارسی‌گوی هند و ایران است که هنوز به چاپ نرسیده است. همچنین او

حدود پانزده اثر به عربی دارد که همگی در موضوع خود بسیار جالب و حایز اهمیت است.

یکی از تألیفات میرغلام علی آزاد بلگرامی غزلان الهند است که در واقع ترجمه فارسی دو فصل آخر یکی از تألیفات عربی او به نام *سبحة المرجان فی آثار هندوستان*^۱ است. وی *سبحة المرجان* را در ۱۱۷۷ در چهار مقصد به عربی نوشته است.

مقصد اول: در ذکر هندوستان بهشت نشان از کتب تفاسیر و احادیث.

مقصد دوم: در احوال علمای هند، آنانکه صاحب آثارند.

مقصد سوم: در بعضی صنایع بدیع هندی و مکمل علم بدیع تازی با

صنایع بدیع هندی.

مقصد چهارم: در فنّ نایکابهد [فی بیان المعشوقات و العشاق].

یک سال پس از تألیف *سبحة المرجان*، آزاد به درخواست دو تن از شاگردان خود میرعبدالقادر مهربان اورنگ آبادی (متوفی ۱۲۰۴) و لجمی ناراین شفیق اورنگ آبادی (متوفی ۱۲۲۳) در ۱۱۷۸ دو مقصد آخر این کتاب را به فارسی ترجمه کرد و *غزلان الهند* نام نهاد. *غزلان الهند*، نام تاریخی است که از آن ۱۱۷۸ به دست می آید. این ترجمه دارای یک مقدمه و دو مقاله و هر مقاله مشتمل بر چهار فصل است. آزاد در بیان سبب تألیف نوشته است: «نوای دلگشای طوطیان هند را به گوش صاحب طبعان فرس باید رسانید».^۲

موضوع این رساله علم بدیع و صنایع شعری است. در مقدمه، نظر

۱. این کتاب نخستین بار در ۱۳۰۳ قمری در بمبئی و بار دیگر در ۱۹۷۶ و ۱۹۸۰ در دو مجلد در علیگره (هند) به چاپ رسیده است. چاپ دوم به کوشش دکتر فضل الرحمن ندوی صورت گرفته است.

۲. *غزلان الهند* (نسخه خطی موزه ملی کراچی، شماره ۱۳/۲-۱۹۶۸، N.M. مکتوبه ۱۲۳۲ ق)،

اجمالی به نحوه به وجود آمدن علم بدیع انداخته و پدیدآورندگان این علم را نام برده است و سپس چنین نتیجه می‌گیرد:

(الف) برخی صنایع شعری در زبان عربی و هندی مشترک‌اند، مثلاً ایهام، حسن تعلیل، تجاهل عارفانه، مراجعت، استعاره، تشبیه، جناس و سجع و...

(ب) بعضی صنایع مخصوص به زبان عربی است مثلاً: استخدام مضمّر، حسن تخلّص و تاریخ به قاعده جمل و غیره...

(ج) برخی از صنایع مخصوص به سرزمین هندوستان است. آزاد این بخش از کتاب سبحة المرجان را که به این موضوع اختصاص دارد از زبان هندی به عربی ترجمه کرده است. در این بخش ۲۷ صنعت که او خود بر آنها نام گذارده و نیز امثال و شواهدی از شعرای عرب آمده، ولی در غزلان‌الهند برای نمونه از دواوین شعرای فارسی زبان شواهدی آورده است.

سودمندی کتاب غزلان الهند

همچنانکه از مطالب کتاب روشن شد، موضوع این کتاب علم بدیع است. در شعر هر زبانی علم بدیع نقش بسزایی دارد و آن را زینت کلام دانسته‌اند. پس از مراجعه به کتب مختلف که در این زمینه تألیف و تدوین شده است، این واقعیت روشن می‌شود که آزاد با تألیف سبحة المرجان به عربی فن بدیع عربی را غنی ساخته و همچنین با ترجمه و تألیف غزلان الهند به فارسی، صنایع فراوانی را مخصوصاً در زمینه تشبیه در این زبان افزوده است. زیرا که صنعت‌های شعری که در زبان سانسکریت وجود دارد و هندیان آن را استخراج و اختراع نموده‌اند پیش از این به فارسی دیده نمی‌شود. تنها کتابی که در این زمینه به فارسی موجود است و آن را میرزاخان بن فخرالدین محمد احتمالاً در زمان اورنگ زیب (متوفی ۱۱۱۸) تألیف کرده و تحفة الهند^۱ نام

۱. به کوشش دکتر نورالحسن انصاری، جلد اول انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۴ ش، جلد دوم دهلی (هند)، ۱۹۸۳ در مجله تحقیقات فارسی شماره مخصوص به چاپ رسیده است.

گذاشته است فقط قسمتی از باب چهارم آن تحت عنوان «در علم سنگاررس، یعنی علم عاشقی و معشوقی و بیان احوال عاشق و معشوق» با مقاله ثانی غزلان الهند به عنوان «بیان نایکابهدید» یا «فی بیان المعشوق و العشاق» مشابهت‌هایی دارد. اما صنایع شعری که آزاد استخراج کرده است و همچنین «معشوقات مستخرجه مؤلف» ناشی از مطالعه وسیع و اندیشه بکر اوست. لذا می‌توان اذعان کرد که غزلان الهند از لحاظ محتوا در زبان فارسی کتابی است منفرد، و سودمندی آن در علم بدیع بر صاحبان این علم روشن است.

نسخه‌های خطی غزلان الهند^۱

این کتاب هنوز به چاپ نرسیده است و نسخه‌های خطی آن در کتابخانه‌های مختلف محفوظ است. پیش از شرح نسخه‌های این کتاب، لازم می‌دانم نسخه‌هایی که در اختیار نگارنده بوده و از آنها مستقیماً استفاده شده است، شرح داده شود. چهار نسخه زیر از این کتاب در دست نگارنده بوده و به کمک این نسخه‌ها متن این کتاب آماده شده است.

- ۱) پاکستان، کراچی، موزه ملی، شماره ۱۳۱/۲-۱۹۶۸، N.M.، مکتوب میرغلام حسین، ۱۵ محرم ۱۲۳۲ ق، ص ۱۵-۱۲۹.^۲
- ۲) ایران، قم، کتابخانه مرعشی نجفی، شماره ۳۹۱، نستعلیق، به قلم شیخ امتیاز علی بن شیخ بهولی بلگرامی، ۱۲۴۷، ۷۳ ورق، ۱۷ سطر، بر روی صفحه اول مهر بیضوی «کتابخانه سید علی اصغر بلگرامی و ابن علی» دارد.^۳
- ۳) ایران، تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، بهارستان شماره

۱. برای نسخه‌های خطی آن رجوع کنید به: احمد منزوی، فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، اسلام‌آباد ۱۳۷۰ ش، ج ۱۳، ص ۲۴۲۳-۲۴۲۴ و ۲۸۰۹-۲۸۰۸.
۲. سیدعارف نوشاهی، فهرست نسخه‌های خطی موزه ملی پاکستان، اسلام‌آباد ۱۳۶۲ ش، ص ۴۶۱.
۳. سید احمد حسینی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، قم ۱۳۵۴ ش، ج ۱، ص ۴۰۸.

۳۱۱۱، نستعلیق، سید عبداللطیف ۱۲۵۷ ق، این نسخه ناقص است. در صفحه اول این نسخه شانزده بیت از قصیده‌ای از اسیر نوشته شده است. صاحب این نسخه حکیم محمد نورالدین بود.^۱

(۴) ایران، تهران، کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، شماره ۷۴۴۳، نستعلیق شکسته آمیز، سید محمد جلال الدین، ۲۲ جمادی الثانی ۱۳۱۹ ق، ۵۰ ورق، ۱۹ سطر.^۲

اینک نسخه‌هایی که در کتابخانه‌های مختلف موجود است.

□ هند، حیدرآباد، کتابخانه آصفیه، شماره ۱۰۵ و ۱۶۴ (۲ نسخه) یکی از آنها در ۱۱۹۰ کتابت شده است.

□ هند، حیدرآباد، اداره ادبیات اردو. این نسخه ۲۵ سال پس از وفات آزاد تهیه شده است.

□ هند، رام‌پور، کتابخانه عبدالسلام خان صاحب، مؤرخ ۱۲۵۲ ق.^۳

□ هند، حیدرآباد، موزه سالار جنگ، شماره $\frac{1057}{B \& m/18}$ ، نستعلیق، محمد بهاء‌الدین، ۱۲۷۵ ق؛ شماره $\frac{1058}{A.N/199}$ و شماره $\frac{1059}{A.N/198}$ (۳ نسخه)، اوایل سده ۱۳.^۴

□ لکهنو، کتابخانه ندوة العلماء، شماره ۳۵ به قلم محمدیوسف علی ابوالحامد، ۱۲۹۳ ق، در بهوپال.^۵

۱. عبدالحسین حائری، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تهران ۱۳۴۷، ج ۱۰، ص ۶۷۰.

۲. محمد تقی دانش‌پژوه، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، تهران ۱۳۵۷، ج ۱۶، ص ۵۷۳.

۳. مولوی محمد شفیع، «رام پورکی دو کتب خانی (اردو)»، مقالات مولوی محمد شفیع، گردآورنده احمد ربانی، لاهور، نوامبر ۱۹۷۲، ج ۲، ص ۱۰۱.

۴. محمد اشرف، فهرست مخطوطات فارسی موزه سالار جنگ، حیدرآباد ۱۹۶۵، ج ۳، ۲۳۹-۲۴۰.

۵. سید احمد حسینی، فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه ندوة العلماء لکهنو، دهلی نو ۱۳۶۵ ش، ج ۲، ص ۶۴۳.

- هند، پتنا، کتابخانه خدابخش، شماره ۷۲۳ و ۲۴۷ (۲ نسخه).
- هند، حیدرآباد، دانشگاه عثمانیه (۲ نسخه).^۱
- هند، دهلی، کتابخانه دکتر ذاکر حسین.^۲
- هند، حیدرآباد، (دکن)، کتابخانه ایم - علی حسین.
- برلن، کتابخانه عمومی برلن، شماره ۱۰۵۱ (۶۰۳).^۳
- لندن، موزه بریتانیا.
- لندن، دیوان هند، شماره مسلسل ۲۱۳۵، شماره نسخه ۱۸۱۴، نستعلیق، از ورق ۲۳ ب - ۶۸ ب.^۴
- هند، کلکته، ذخیره بوهار انجمن آسیای بنگال، شماره ۴۷۸، ناقص، در مجموعه، از ورق 58a-68a.^۵
- پاکستان، خیرپور، کتابخانه عمومی، نستعلیق، محمدباقر رضوی المشتهر به سید علی کانپوری، آغاز کتابت ۱۰ شعبان ۱۳۰۰ ق حیدرآباد، ۱۸۸ ص.^۶
- پاکستان، اسلام آباد، گنج بخش ۱۰۸۰۹، نستعلیق پخته، غلام حسین متخلص به جوهری، سده ۱۳، جهت ابوالحسن نجفی و... حسین نجفی، به نام تحفة الشعرا برگرفته از غزلان الهند آزاد بلگرامی،
-
۱. رضیه اکبر، مجله وحید، دوره دوازدهم، تهران ۱۳۵۳، ش ۱۱، ص ۹۳۳ و ش ۱۲، ص ۱۰۱۶.
۲. ذاکر حسین، مجله وحید، دوره یازدهم، تهران ۱۳۵۲، ش ۷، ص ۷۱۰.
3. Maulvi Qasim Razavi and Maulvi Abdul Muqtadir, *Catalogue raisonne of The Buhar library* (now in the Imperial library Calcutte), Calcutte 1921, vol.1, p.346.
4. Wilhelm Pertsch, *Die Handschriften Verzeichnisse Der Königlichen Bibliothek zu Berlin Vierter Band. Verzeichniss Der Persischen Handschriften*, Berlin 1888, vol. 6, pp. 1001-1002.
5. Hermon Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in The library of The India Office*, Oxford 1903, vol. 1, pp. 1171-1172.
۶. منزوی، همان، ج ۱۳، ص ۲۴۲۳-۲۴۲۴ و ۲۸۰۸-۲۸۰۹.

ص ۱-۳۵

آغاز

«سرآمد محسنات کلام ستایش صانعی که خلوتکده تنزیه را وجود او نواخت و نگارخانه تشبیه را نزول او مزین ساخت و بدیع‌ترین صنایع اقلام درود مرسلی که بیان کامل عیار را با سحر برسنجید و شعر بلند مقدار را با حکمت برکشید».

انجام

«... اکنون در دارالامان اورنگ آباد گوشه گیرم و از خاک آستان فقر سرمه کش دیده ضمیر عمر تنگ مایه به شصت و سه کشیده و زندگی به لب بام رسیده. حق تعالی خاتمه بخیر گرداند و پروانه بی بال و پر را به شعله دیدار رساند».

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منتشر شد
کتابنامه بازار

BIBLIOGRAPHY
OF
BAZAAR

Edited by:
Mahmoud Abdullahzadeh

